

Հայագգի Աթարեկ եւ Մուսուլի Սուլթան Պատր Էտ Տին Լուլու

ՊԵՐՃ ՍԱՊՊԱՂԵԱՆ

ԺԲ. դարու վերջաւորութեան, Միջին Արեւելքի մէջ երկու հօր կայսրութիւններ՝ ներքին պառակտումներու պատճառով, քայքայուած էին արդէն: Մեծ Սելճուքներու գահը կռուախնձոր դարձած էր փառատենչ ժառանգորդներու միջեւ, իսկ էյուպեան կայսրութիւնը՝ Սալահ Էտ Տինի մահէն ետք, բաժնուած էր իր բազմաթիւ որդիներուն եւ եղբորորդիներուն միջեւ, կորսնցնելով երբեմնի իր հմայքն ու համբաւխութեան ողին: Ստեղծուած էին փոքր մեծիքութիւններ, սրոնց գահակալները, հակառակ իրենց ուռուցիկ տիրողոսներուն, կ'իշխէին համեստ տարածքով գաւառներու վրայ: Այդ ինքնավար շրջաններէն մէկն էր Մուսուլի Աթարեկութիւնը՝ յարակից կարգ մը բերդերով եւ Սինճար քաղաքով, որուն հիմնադիրն էր ծագումով թուրք իմաստ Էտ Տին Պըն Ձենկի Պըն Սունկուր, որ իր կարգին, եւ աւատապետական սովորութիւններու դժով՝ զայն որպէս տիրոջ ստացած էր հիճրի 521 թ.ին (1127 թ.) Մեծ Սելճուքներու Սուլթան Մահմուտ Պըն Մեւրէշահէն:

Ձենկիներու հարստութիւնը Մուսուլի մէջ գոյատեւեց հ. 521-646 թթ. (1127-1219 թթ.):

ԺԳ. դարուն Մուսուլի մէջ կը հանդիպինք բացառիկ կարողութիւններով օժտուած քաղաքական մեծ դէմքի մը, նախ՝ աթարեկ տիրողոսով, ապա՝ մեւրէ Մուսուլի, որ քառասուն հինգ տարիներ միահեծան կերպով իշխեց գահին վրայ, սկսելով ստրուկի անփառունակ լիճակէն, հասնելու համար պալատական խնամակալի, դաստիարակի (աթարեկ) եւ թաղաւորի (մեւրէ) դերքերուն:

Այս բացառիկ դէմքը ծագումով հայ՝ Պատրիարք Տին Լուլուսն է, որդի Ապուլլասի, որ մանուկ հասակին՝ որպէս ստրուկ գնուած է դերձակի մը կողմէ Մուսուլի մէջ եւ ապա՝ ծախուած նոյն քաղաքի Սուլթան Նուրի Էմ Տին Արսլանշահ Պըն Ըզ Էմ Տին Մաս'ուտի (1192-1210 թթ.), որուն մօտ՝ իր ուշիմութեան շնորհիւ յաջողած էր հասնիլ նախաձեռնի դիրքի:

Ըստ արաբական անձնանուններու բառարանին՝ Լուլուս ծնած է 1174 թ.ին եւ մեռած՝ 1259 թ.ին, 85 տարեկան հասակին մէջ¹: Դժբախտաբար յիշուած չէ թէ Հայաստանի որ շրջանէն բերուած է ան որպէս ստրուկ կամ մեմլուք (զերի): Սակայն, նկատի ունենալով ԺԲ դարու քաղաքական փոթորկոտ իրադարձութիւնները, կարելի է ենթադրել որ ան վասպուրականցի հայ մըն էր, եւ հաւանաբար՝ Խլաթի շրջանէն: Իսկ Ապուլլաս հայրանունը կրնար ըլլալ անունը զինք գնող դերձակին եւ կամ՝ վերադիր անուն մը իր ստրուկ վիճակին, քանի որ անուան տառացի թարգմանութիւնը կը նշանակէ ստրուկ կամ զերի Աստուծոյ:

Ըստ մատենագիր Շամս Էմ Տին Տահապիի՝ «Պատրիարք Տին Լուլու Ալ Արմանի (հայազգի, Պ. Ս.) ապրած է աւելի քան 80 տարիներ եւ մեռած է. 657 թ.ին (1258 թ.): Անոր մահով վերջ գտած է Մուսուլի մեկըքութիւնը»: Մատենագիրը զայն կը կոչէ «Ալ Սուլթան Ալ Մալիք Ալ Ռահիմ (ողորմած, Պ. Ս.) որ եղած է քաջակորով, պատկառելի, դիւանագէտ եւ գիտնական՝ թէեւ քիչ մը բռնակալ ու կրօնական զգացումէ զուրկ»²:

Ուրիշ մատենագիր մը՝ Իպն Դադրի Պարտի, իր Ան-Նըճուճ Ազ-Չահիրա գիրքին մէջ կը գրէ. «Լուլու եղած է ողորմած եւ Ապու Ալ Ֆատա'էլ (արժանիքներու տէր, Պ. Ս.)»: Ըստ մատենագիրին, Մուսուլի այս թագաւորը եղած է գահակալներուն լաւագոյնը: Անգորադառնալով կենսագրութեան, հակիրճ տողերով կը յայտնէ թէ ան եղած է ստրուկը Նուր Էմ Տին Արսլանշահի, որդի Ըզ Էմ Տին Մաս'ուտի, որդի Մուսուտի, որդի Ջենկի Պըն Սուլեյուր թուրքին³:

Երբ Նուր Էմ Տին կը մեռնի, դահլ կը ժառանգէ անոր զաւակը՝ Ալ-Ղահեր, որ Ֆիդիքապէս վատառողջ ըլլալով կը մահանայ հ. 614 թ.ին (1217 թ.) ձգելով երկու մանկահասակ ժառանգորդ զաւակներ, որոնց խնամակալ կը նշանակէ Լուլուս: Այս վերջինը յաջորդաբար կը սպաննէ երկու ժառանգորդները՝ ու կը տիրէ գահին: Ապա նկարա-

1. — قاموس الاعلام ، خير الدين الزركلي، ج ٦ ، ص ١١١ .
2. — كتاب دول الاسلام للحافظ شمس الدين الذهبي ، القاهرة ، ١٩٧٤ ، ص ١٦١ ، ١٦٢ .
3. — تغري بردي ، مطبعة دار الكتب المصرية ، ١٩٣٨ ج ٧ ، ص ٧٠ .

դրելով անոր արժանիքները, Իպն Դադրի Պարտի կ'աւելցնէ. «Պատր Էտ Տին եղած է Հափաղանց դործունեայ, իրազեկ, պրպտող եւ պատ- չաճութիւնները յարգող անձնաւորութիւն մը, որ վայելչօրէն կ'ըն- դունէր օտար դեսպաններն ու պատուիրակութիւնները: Տեւապէս կը հետաքրքրուէր իր հպատակներուն վիճակով եւ շատ քիչ բան կը խուսափէր անոր ուշադրութենէն: Մեծ գումարներ կը ծախսէր ան արդարամիտ դատաւորներ պահելու համար: Ունէր նաեւ լրտեսներու ընդարձակ ցանց մը: Եթէ պատահէր որ իր հպատակներէն մէկը, իր երկրին մէջ 100 տիրահմի (արծաթ դրամ, Պ. Ս.) վնասի ենթար- կուէր, Լուլու սիրով յանձն կ'առնէր 10.000 տինար (ոսկեդրամ, Պ. Ս.) ծախսել դարմանելու համար վնասը»:

Համաձայն թրքական անձնանուններու բառարանին՝ Լուլու ե- ղած է մելիթութեան խորհրդական, խնամակալ եւ աթարեկ հ. 607 թ.էն (1210 թ.) սկսեալ: Լուլու յամառօրէն պաշտպանած է Ժա- ոանգորդներուն իրաւունքները իրենց երկու հօրեղբայրներուն՝ Մե- լիթ Իմատ Էտ Տինի եւ Մուզաֆֆար Էտ Տինի ոտնձգութիւններուն դէմ, որոնք կը ձգտէին Մուսուլը կցել իրենց տիրոյթներուն⁴:

Այդ շրջանին Լուլու լեզու գտնելով Էյուպեան մելիթներուն հետ, յաջողած է իշխանութեան կցել նաեւ ձեղիրէն ու սպառնալ Հա- լէպին:

Լուլուի հայազգի ծաղման մասին կը խօսի նաեւ ուրիշ մատե- նագիր մը՝ Ալ Իմամ Էտ Տին Ապի'լ Ֆիտա' Իմամայիլ Օմար Պըն Քեսիր Ալ Գարաչի Էտ Տիմըշի, որ մահացած է հ. 774 թ.ին (1372 թ.): Ան կը հաղորդէ որ «Հուլակուի աւերիչ պատերազմներէն ետք, երբ մոնկոլ աշխարհակալը կը դրաւ Արքասեան կայսրութեան մայրա- քաղաք Պաղտատը, Պատր Էտ Տին Լուլու թանկագին նուէրներով եւ դանձերով կ'ուղղուի Հուլակուի մօտ՝ սիրաշահելու համար նոր աշ- խարհակալը: Հուլակու զայն կ'ընդունի յարգանքով եւ պատշաճու- թեամբ: Վերադարձին, մօտ 80-ամեայ ծերունին կ'ապրի միայն տա- րի մը, ու կը վախճանի: Ան թաղուած է Պատրիյէի դպրոցին մէջ (Պատրի անուամբ եւ իր կողմէ կառուցուած, Պ. Ս.): Իր հպատակ- ները խոր սուղի մէջ մտած են, որովհետեւ ան սիրուած էր իր բարի վարմունքին եւ արդարամտութեան համար»⁵:

Պատր Էտ Տին Լուլու եղած է առատաձեռն մեկենաս մը եւ քա- ջալիրող՝ արուեստի ու զբաղանքութեան: Անոր օրով եւ իր շնորհիւ

4. - قاموس الاعلام شمس الدين سامي، مجلد ٢، ص ١٢٥٥.

5. - كتاب البداية والنهاية في التاريخ للإمام خافض عماد الدين أبي الفداء اسماعيل عمر بن كثير القرشي الدمشقي، مطبعة السعادة بمصر، ج ١٣، ص ٢١٤.

Շէյխ Ըզ Էտ Տին կը պատրաստէ Ալ Քամել Գիլ Թարիխ պատմութեան գիրքը, որուն համար կ'արժանանայ վարձատրութեան եւ չնորհներու: Լուլու կը գնահատէր բանաստեղծները, որոնց կը վճարէր մինչեւ 1000 տինարի հասնող նիւթական պարգեւներ: «Այս Պատր Էտ Տին Լուլուն հայ էր ծագումով՝ դնուած դերձակի մը կողմէ: Յետոյ՝ պատկանեցաւ Մուսուլի տիրոջ՝ Նուր Էտ Տին Արսլան-շահին: Ան վաշելու էր ու բախտաւորուեցաւ, յառաջանալով պետական գործերուն մէջ: Լուլու դաւադրութեամբ սպաննեց իր տիրոջ զաւակները այնպէս որ օրինաւոր ժառանգորդներ չմնալով, ասպարէզը ազատ մնաց իրեն համար:

«Ան ամէն տարի Ալիի (մարգարէին փեսան ու հօրեղբորորդին, Պ. Ս.) ուխտատեղիին (Մաշատ) կը նուիրէր 1000 տինար կշռող ոսկի կանթեղ մը: Ան պատկառելի էր ու սիրուած: Հպատակները զայն կը կոչէին «ոսկեայ մական»: Չափազանց եռանդուն էր, իմաստուն եւ խորամանկ: Տարուէ տարի ոսկեայ կանթեղի մը նուէրը Ալիի Շիրի-մին, կը նշանակէ որ ան կը պատկանէր Շիրի յարանուանութեան: Աստուած աւելի լաւ դիտէ [ճշմարտութիւնը]»⁷:

Պաղտատի Հնագիտական Սպասարկութեան կողմէ հրատարակուող «Սումեր» տարեգիրքի 1968 թ.ի հատորին մէջ՝ Մուսուլի ինքնատիպ ոճով կառուցուած եւ պատմական նշանակութիւն ունեցող ճարտարապետական կոթողներուն (մզկիթներ, զպրոցներ, ուխտատեղիներ, շիրիմներ եւն.) նուիրուած ուսումնասիրութեամբ մը, Սա'իտ Տիուհի կը յանգի այն եզրակացութեան որ Մուսուլի ճարտարապետական կառուցումներու ամենէն փայլուն ժամանակաշրջանը եղած է Պատր Էտ Տին Լուլու Պըն Ապտուլահ Ալ Արմանիի (հայադգի, Պ. Ս.) շրջանը⁸:

Արեւելագէտ Տէյվիտ Թալպոթ Ռայս իր «Իսլամական Արուեստ» գիրքին մէջ (էջ 99), բաղդատութիւններ ընելով Վասպուրականի եւ Միջագետքի ճարտարապետական ոճի նմանութիւններու շուրջ՝ կ'անդրադառնայ նաեւ Մուսուլի շինարարական վերելքին ու կը շեշտէ Լուլուի հայկական ծագումը:

Անվիճելի է ուրեմն որ Պատր Էտ Տին Լուլու հայ էր ծագումով

6. Լուլուի կողմէ հատանուած ոսկեգրամ տիւարը կը կշռէ 6-30 կրմ.: Հետեւաբար իր կողմէ նուիրուած կանթեղը, որպէս ձոյլ մետաղ հաւասար է 6 ֆլօ եւ 300 կրամ ոսկիի:

7. — الكامل في التاريخ ابن الاثير ، دار الكتب العربي ، ١٩٦٧ .

8. — سومر ، مجلة علمية في اثار العراق وتاريخه ، يصدرها الاثار العامة ، بغداد . المجلد ٢٤ ، ١٩٦٨ ، ص ١٧١ - ١٨١ . سعيد الديوبجي .

եւ բացառիկ տաղանդով ու կարողութիւններով օժտուած քաղաքական դէմք մը, որ Պենի Զենկի տոհմին երեք զահաժառանգներու խնամակալութիւնը ստանձնելէ յետոյ, հիմնեց իր սեփական հարստութիւնը, որ սակայն եղաւ կարճատեւ՝ Հոլակուի արշաւանքին պատճառով:

Աթաբեկութեան շրջանին իր սաները եղած են.

— Ըզ էտ Տին Մասուտ Պըն Արսլանշահ հ. 607-615 թթ. (1210-1218 թթ.):

— Նուր էտ Տին Արսլանշահ Պըն Մասուտ հ. 615-616 թթ. (1218-1219 թթ.):

— Նասըր էտ Տին Մահմուտ Պըն Մասուտ հ. 616 թ. (1219 թ.):

Հակառակ իր երկարամեայ, փոթորկալից եւ տազնապալի դահակալութեան, Լուլու եղած է բացառիկ տաղանդով օժտուած քաղաքական դէմք մը, թէեւ՝ հակասական մղումներով, երբեմն բիրտ, սակայն արդարաւորով, աններող՝ բայց ողորմած, յարատեւ պատերազմող դրացի երկիրներուն հետ, սակայն նոյն ատեն մեկենաս եւ քաջալերող զիր ու զրականութեան, արուեստներու եւ շինարարութեան, բարեխնամ եւ շահագրգիռ իր հպատակներուն վիճակով եւ առօրեայով:

Տէյվիտ Ռայս, Պատր էտ Տինի պղինձի արուեստի հաւաքածոյին մէջ գտած է արծաթով զարդարուած ափսէ մը, նուիրուած Լուլուին, որուն յիշատակարանը փոխանակ Ապու Ալ Ֆատաէլ տիտղոսին (արժանիքներու տէր)՝ զայն որակած է Ապու Ալ Մազալէմ (բըն-նութեանց տէր)⁹: Հակառակ այս նախատական արձանագրութեան, Լուլու զայն պահած է իր մօտ որպէս արուեստի գործ ու շատ հաւանարար, ըստ իր սովորութեան, նաեւ վարձատրած արուեստագէտը:

Լուլուի գահակալութեան շրջանին, Մուսուլ դարձաւ մշակոյթի կարեւոր կեդրոն մը, իր ուրոյն դպրոցով, որուն ամենացայտուն գործերէն մէկն է 1217-1218 թթ.ուն մասնաւորապէս իրեն համար պատրաստուած եւ նկարադարձուած Քիթապ էլ Աղանին (գրական գործերու հաւաքածոյ)¹⁰: Այս մեծածաւալ հաւաքածոն, որուն ներկայ հրատարակութիւնները կը տարուբերին 20 եւ 22 հատորներու միջեւ, մինչեւ այսօր փնտռուած եւ ժողովրդական հատընտիր ժողո-

9. D. S. Rice, **The Brasses of Badr el Din Lulu**, «Bulletin of the School of Oriental and African Studies», XIII 1950, p. 633.

10. **Islamic Art Chamber's Encycl.**, vol. 7, p. 765.

վածու մըն է : Դժբախտաբար, Լուլուի օրով պատրաստուած եւ նկարազարդուած հատորներէն փրկուած են միայն հինգ հատորներ, որոնք կը գտնուին Պոլսոյ եւ եւրոպական այլ թանգարաններուն մէջ : Պոլսոյ հատորին սկիզբը կայ Լուլուի նկարը, որուն անունը փոքր տառերով գրուած է իր երկու բազուկներուն վրայ (տես՝ նկար թիւ 1) :

Նկար թիւ 1

Լուլուի անունը պիտի անմահանար սակայն պալատական մատենագիր Իսկն էլ Ասիրի մեծածառալ պատմութեան գիրքով, որ կը բաղկանայ ինը հատորներէ՝ Ալ Քամել Ֆիլ Թարիի (կատարեալը, կամ ամբողջականը պատմութեան մէջ) խորագրով :

Ըստ ընկալեալ սովորութեան՝ պատմութիւնը կը սկսի Ադամէն ու կը վերջանայ հ. 623 թ.ին (1226 թ.) : Հեղինակը պիտի մահանար չորս տարիներ ետք՝ 1230 թ.ին : Ներածականին մէջ (էջ 7), Իսկն էլ Ասիր կը յայտնէ թէ գիրքը պատրաստած է թելագրութեամբ՝ ողորմած, գիտուն, յաղթական, տիեզերակալ, իսլամութեան եւ հաւատացեալներու սին, աշխարհի մէջ արդարութիւն վերականգնող իր

տիրոջ Պատր էտ Տին Լուլուի, մաղթելով որ Աստուած անոր տէրութիւնը պահէ անսասան :

Իսկ էլ Ասիրի պատմութիւնը թանկագին աղբիւր է Միջին Արեւելքի, խաչակիրներու, Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ պատմական իրադարձութիւններուն կապակցութեամբ :

Լուլուի պէս փառասէր դահակալ մը անշուշտ պիտի հատանէր նաեւ իր սեփական դրամները : Մեղի հասած են նմոյշներ իր անուամբ ոսկի տինարներու եւ պղինձէ ֆիլսներու : Պղինձ ֆիլսները երբեմն շեղելով իսլամական աւանդական սովորութիւններէն հետեւած են սելճուքեան եւ օրթուքեան պատկերաւոր դրամներուն : Ծանօթ փողերանոցներ են Մուսուլը ու ձեղրէն¹¹ : Կանգրադառնանք ոսկեդրամի մը՝ իր մակագրութիւններով (տես՝ նկար թիւ 2) : Դրամին

Նկար թիւ 2

վրայ Լուլուի անունը յիշուած է արաբեկ տիտղոսով, որպէս կրօնքի եւ աշխարհի լիալուսին¹² :

Հետեւելով տիրող սովորութիւններուն, Լուլու իր դրամներուն վրայ կը կրէ կրօնքի եւ աշխարհի զեղեցկութեան լուսափայլի տիտղոսը՝ «Պատր» : Նման տիտղոսներ գործածած են բոլոր իսլամ մե-

11. Ghalib Edhem, **Monnaies Turcomanes**, Գալի սեսու՝

— العملة الإسلامية في العهد الاتابكي، محمد باكر الحسيني، مطبعة الحافظ، بغداد، ١٩٦٦.

12.— Պատր բառին տառացի քարգմանութիւնն է լիալուսին, որ արաբական բարոնուսով եւ բանաստեղծութեան մէջ նկատուած է որպէս գերագոյն գեղեցկութեան խորհրդանիշ :

լիքները, չահադործելու համար զանգուածներու կրօնական զգացումները :

Ոսկի դրամը հատանուած է հ. 645 թ.ին (1247 թ.) Մուսուլի մէջ, Ալ Մուսթա'սեմ Պիլա'ս խալիֆին օրով հ. 640-656 թթ. (1242-1258 թթ.) : Անոր օրով՝ Հուլակուի արշաւանքով վերջ պիտի գտնէր Աբբասեան տոհմի զահակալութիւնը Պաղտատի մէջ :

Այս դրամին տրամագիծն է 28 մմ. եւ կը կշռէ 6.30 կրմ. :

لولو	Լուլու
محمد رسول الله	Մուհամմետ մարգարէ Աստուծոյ,
صلى الله عليه	Ալլահին
بدر الدنيا	Ազօթքները իջնեն վրան
والدين اتابك	Լիալուսին աշխարհի եւ կրօնքի՝ Աթաքի
محمد رسول الله ارسله	Մուհամմետ առաքեալ Աստուծոյ, գոր
بالحدى ودين الحق ليظهره	դրկեց ուղիղ եւ ճշմարիտ կրօնով
على الدين كله ولو كره	գայն ցոյց տալու բոլոր կրօններու
المشركون	վրայ ի հեճուկս անհաւատներու հակակրօններն :
الامام	Իմամ
لا اله الا الله	Ալլահէն գաւտ Աստուած չկայ
وحده لا شريك له	միակն է առանց ընկերակցի
المستعصم بالله	Ալ Մուսթա'սեմ Պիլա'ս
امير المؤمنين	իշխան հաւատացեալներու
بسم الله ضرب هذا الدين	Յանուսն Աստուծոյ այս տիմարը
بالموصل سنة خمس واربعمون ومائة	հատանուած է Մուսուլի մէջ 645 թ.ին
الله الامر من قبل ومن بعد	Կամքը Տէրոջն է ինչպէս անցեալին
ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله	մէջ այնպէս ալ ապագային եւ օր մը պիտի ուրախանան հաւատացեալ- ները Տէրոջ յաղթանակով :

Հիմնուելով դրամի վրայ յիշուած խալիֆին անուան առկա-
յութեան, մեզի կը թուի թէ Լուլու դիւանագիտական նկատումնե-
րով ընդունած է Սիւննի խալիֆին զերակայութիւնը որպէս կրօնա-
կան պետ : Իսկ Ապի'լ Ֆիտա'ի եզրակացութիւնը՝ թէ Լուլու կրնայ
պատկանած ըլլալ Շի'ի յարանուանութեան, տարեկան ոսկիէ կանթե-

դի մը նուիրումով Ալիի շիրմին, կրնայ թելադրուած ըլլալ, բնակչութեան մեծամասնութեան, կամ՝ կարեւոր զանգուածին կրօնական զգացումները բաւարարելու մտահոգութեամբ:

Լուլուի պղինձէ պատկերադրոշմ ֆիլսնէրէն կը ներկայացնենք նմոյշ մը, հատանուած Մուսուլի մէջ 4. 631 թ.ին (1233 թ.), ուր գահակալը կը ներկայանայ անմօրուս: Ֆիլսը կը կշռէ 7.50 կրամ, 24 մմ. տրամագիծով (տես՝ նկար թիւ 3):

Նկար թիւ 3

Լուլուի կիսանդրին շուրջ եղած մակագրութիւնը կը յիշատակէ միայն հատանման վայրն ու թուականը, իսկ յետսակողմը, յիշուած է օրումն խալիֆին՝ Մուսթանսըրի անունը եւ շրջագրւածին մէջ,

بدر الدنيا والدين الملك الكامل الملك الاشرف

Կը թուի թէ այս շրջանին Լուլու ճորտ դարձած է էյուպեան տոհմի գլխաւոր մեղիք Ալ Քամելին (1218-1237 թթ.) եւ անոր եղբոր՝ մեղիք Ալ Աշրաֆին (1210-1237 թթ.), որ 1210-1220 թթ.ուն տիրած է Խլաթի, Մայաֆարիին, Սինճարի եւ Խառանի, իսկ 1229-1237 թթ.ուն՝ Սուրիոյ հարաւային շրջանին:

Լուլուի մահով վերջ պիտի գտնէր նաեւ իր հիմնած հարստութիւնը: Իրեն յաջորդած է իր որդին Ալ Մալիք Ալ Սալիհ Իսմայիլ՝ Մուսուլի մէջ: Իր երկրորդ որդին՝ Ալ Մուճահեմ Իսհազ, իշխած է Ճեզիրէի մէջ, իսկ երրորդ որդին՝ Ալ Մուզաֆֆար Ալի՝ Սինճարի վրայ¹³:

Լուլու անուղղակիօրէն պատճառ պիտի դառնար նաեւ պալա-

— المختصر في اخبار البشر، تاريخ ابي الفداء، دار المعرفة - بيروت، ج 3، ص 213.

տական ոճիրներու եւ յեղաշրջումի մը՝ Գահիրէի արքունիքէն ներս : Եգիպտոսի էյուպեան տոհմին վերջին զահափառանգ Ալ Մալեք Ել Սալեհ, իր հարձերէն մին՝ Շահարեթ Էտ Տուրրը բարձրացուցած էր թագունիի դերքին, մանչ զաւակի մը՝ Խալիլի ծնունդէն ետք : Խալիլ մեռաւ մանկահասակ : Շահարեթ Էտ Տուրր, որ ըստ Ապիլ Զպտաի ծագումով հայ ստրկուհի մըն էր, բարձրացաւ Եգիպտոսի գահին՝ Սուլթանուհիի տիտղոսով :

Նկատի ունենալով սակայն նման դիրքի մը ստեղծած զժուարութիւնները մոլեռանդ զանգուածներուն մօտ, որոնք նուաստացում կը նկատէին կառավարուիլ կնոջ մը կողմէ, թագունին ամուսնացաւ թուրքմեն մեմլուքներու ամենէն ազդեցիկ էմիրներէն՝ Ալ Մալեք Ալպաք Ալճաշընկերի հետ, որ հաւատարիմ զօրավարներէն մէկն էր իր ամուսնոյն՝ Ալ Սալիհի : Հետագային՝ Շահարեթ Էտ Տուրր իմանալով որ իր ամուսինը նշանուած է ու կը մտադրէ Պատր Էտ Տիւ Լուլուի ազնիւ կրօն երկրորդ կին առնել, նախանձէ տարուած իր ամուսինը խեղդամահ կ'ընէ բաղնիքին մէջ, իր ծառաներուն միջոցով, թէեւ իր կարգին կը սպաննուի Ալպաքի կողմնակից զօրականներուն կողմէ¹⁴ :

14.

- ابى الفداء، ج، ٣، ص ١٩٢

BADR AL-DIN LULU AL-ARMANI

BERJ SABBAGHIAN

(Summary)

Badr al-Din Lulu al-Armani had been purchased as a slave by a tailor in Mosul, and then later sold to the Sultan of the same city. As a result of his exceptional capabilities and initiative, he was able to occupy the positions of Atabek (1210-1219) and later Sultan (1219-1259) of Mosul. He was an Armenian by origin and most probably came from the area of Khlat in the province of Vaspurakan in Armenia. According to chronicles, Badr al-Din Lulu was an extraordinarily energetic, wise, cunning, pious, and generous patron and supporter of literature and the arts. Mosul's most illustrious period of architecture was that of Badr al-Din Lulu. He also minted copper fils and gold dinars with unique inscriptions.